

לפנינו שני אנשים, שניהם צדיקים להציל את תייהם משיני האדיות, אך האחד דרוש לבנינו בארץ, והשני אינו דרוש לה, כי איננו מסוגל לכך; לו היתה היכולת בידינו להציל את שניהם, היינו בודאי מסוגלים לעשות את זאת בלי כל חשבונות, אולם כיוון שבמצבנו הנוכחי, בשעה שיכולת הקליטה של הארץ מוגבלת מאוד, יש לאל ידנו להציל את האחד — נציל על כן את זה, שדרוש לבנינו, ואת השני נעזוב לנפשו, שיחפש לו דרכים אחרות להצלתו. מוטב שהאגיה תביא מאה איש המסוגלים לא רק להגדיל את כמותנו, אלא גם להשביח את איכותנו, משתביא מאתיים ומאה הנותרים, יותר ממה שיגדילו את כמותנו, יפגעו באיכותו של כל ציבור הפועלים בארץ.

עמדת התנועה הרוויזיוניסטית. בסוגיה זו היתה שונה להלוטין. היא שמה דגש לא על עליית מיעוט, שאין להטיל ספק. בסגולותיו ואיכותו, אלא על עליית המונים. בשנות הארבעים, בשנים הראשונות של מלחמת העולם, ערכו הרוויזיוניסטים את חשבונם ההיסטורי עם תנועת העבודה בשאלה זו. לטענתה, הדגש, ששמה תנועת העבודה על עליית יסוד חלוצי מצומצם הביאה לכך, שנמנעה הצלתם של אלפים, אפשר רבבות, של יהודים, שנתרו באירופה ולא הגיעו לארץ-ישראל. בשלהי 1939 נכתב בענין זה, כי קברניטי היישוב "לא דאגו להצלתם של יהודי פולין. לא פעלו לעלייתם, אלא ניצלו כמקור כספים לעדת הפקידות השבעה. אנשי גאלבקי היו בשבילם אותו המעמד השגור, שלפי התורה של המשומד קארל מארכס יש להשמידו ולבערו מן העולם". במקום אחד נכתב, כי אותה ציונות, שתמכה ב"עליות המיוחדות" התנגדה ליציאה המונית של יהודי פולין — "הבונד ובציונות של המשטר הישן נלחמו בשצף-קצף בתוכנית האבקואציה של ז'בוטינסקי וחבריו-תלמידיו. באיזה דברי נאצה התקיף ה"היינט" הגרינברוימי את ז'בוטינסקי בשל תוכנית הבריחה מפולין." המחלוקת בשאלה זו הגיעה לשיא מסוים בשנים 1926—1927, לנוכח משבר העלייה הרביעית. השאלה שהתעוררה היתה, האם משבר זה נבע מעלייה סטיכית של רבבות, שרצו להעתיק את הגלות מגדת היסלה לגדת הידקון, או שמא מקודו ביחסה המולול והמנוכר של התנועה הציונית והנהגתה ל"יהודי סתם", של יום יום, שהגיע ארצה באותה עלייה. הוויכוח בשאלות אלה התעורר לא רק בארץ — הוא פילג גם את התנועה הציונית בפולין. מה היו העמדות בסוגיה זו ואיזה גופים תמכו באיזו עמדה? מצד אחד ניצבה סיעת "עת לבנות", שהיתה מקודבת לימין האנודחי והגדירה את עצמו כארגון של המעמד הבינוני. סיעה זו, שהדגישה את הצורך ליצור בארץ-ישראל רוב יהודי מהר ככל האפשר וראתה בהשגת יעד זה אתגר חשוב מיצירת חברת מופת שם, קידמה עלייה זו בברכה. בענין זה נכתב:

יהושע גוטליב [מראשי הסיעה], טען בקונגרס הציוני הי"ד, שהתקיים בשנת 1925, כי עלייה זו היא התחלת התגשמות חלומותינו וסימן לכך שיהמון היהודי ניצב לצדנו. העובדה, שרוב בעלי ההון מאותה עלייה

התיישבו בערי ארץ-ישראל, ומעל הכל בתל-אביב, שגדלה במהירות, התקבלה בברכה מיוחדת על-ידי מנהיגי 'עת לבנות', שהאמינו, כי הרעיון להפוך את רוב העם היהודי לעם של איכרים הוא 'אוסופיה' וחשבו שרצוי, שהבורגנות המסוגלת לכך תשתלס על הסתר העשיר של המזרח התיכון... בשלהי 1926 קבע יהושע גוסליב את הקביעה הבאה: 'ארץ-ישראל קיימת בשביל כל העם היהודי: בשביל הסוחר, החנווני, האומן, האיכר וכו' — לא רק עבור מיעוט נבחר'."

מהצד השני ניצבה סיעת "על המשמר", בראשות יצחק גרינבוים, שכללה את הזרמים השונים של הציונות הסוציאליסטית — מ"החלוץ" עד פועלי ציון ימין. יחסה של סיעה זו לעלייה הרביעית היה שלילי ביותר —

האשמתה העיקרית היתה, שעליית המוני בני המעמד הבינוני לארץ-ישראל איננה עלייה ציונית. אלא 'אמיגרציה', 'הגירה' של יהודי הגיטו המסורתיים, ללא מחוייבות אידיאולוגית של ממש... היתה זו עלייה 'ספונטנית', לא 'מכוונת'... בשעה שגרינבוים ובני בריתו החלוצים היו אויבים מושבעים של ספונסניות. לדעת 'על המשמר' הנועה העלייה החדשה על ידי 'סיבות, הרחוקות מקשר עם ציונות' ותומכיה לא היו ציונים אמיתיים אלא 'ציוני גראבסקי'. בעיני גרינבוים, עליית גראבסקי איימה להפוך את ארץ-ישראל לגירסה נוספת של הגולה היהודית המזרח אירופית."

בוגמה נוספת. לדילמה זו ניתן למצוא בתנועת "החלוץ" בגרמניה בשנות השלושים. לנוכח עליית היטלר לשלטון והחמרת מצבם של יהודי גרמניה, קיבל "החלוץ" לשורותיו אנשים, שהיו רחוקים מרחק רב מהשקפת עולמו ושהצטרפו אליו רק לנוכח הנסיבות התמורות. צעד זה הביא לדילמה תמורה — האם לקבל אנשים אלה וכך להרחיב את שורות "החלוץ", או לדחותם וכך לשמור על הטוהר האידיאולוגי של התנועה ועל רמת המחוייבות של חבריה? האם לשים דגש על "גאולת העם" ולקבל לשורות "החלוץ" אנשים, שבנסיבות צורמליות יותר לא היה ניתן לצפות ולחלום, כי יקחו חלק בהגשמה הציונית? או שמא יש לשים דגש על "גאולת הארץ" ולצרף לשורותיו רק את אלה, שאין להטיל ספק במחוייבותם לרעיון הציוני ולבנין הארץ?

יחסה של הנהגת "החלוץ" לדילמה זו היה דו-ערכי. מצד אחד מרכז "החלוץ" קבע בחוזר לחדשים מרץ-אפריל 1933, כי "רבים מאלה, המשתרים היום לפתחנו, מונעים על ידי מצוקתם האישית, החומרית; הם נותרו מנותקים כמקודם מהרעיון, מהציונות, מנכסי המחשבה של החלוציות." מצד שני, למרות קביעה נחרצת זו, פתח "החלוץ" את שעריו גם בפני "חלוצים סתם", שלא ספגו ערכי ציונות וחלוציות בתנועות נוער. בענין זה נכתב:

אסטרטגיית הגיוס של "החלוץ", בניגוד לנו של תנועת נוער ציונית כגון "השומר הצעיר", לא היתה אליטיסטית וגרסה תמיד פתיחות מקסימלית של

המסגרות הקולטות. היסוד של הסלקציה בא לידי ביטוי בשלב מאוחר יותר, בהתבנייתן של הזכות לרשיון, עליה בעמידה בפרק זמן מסוים של הכשרה חלוצית, אשר במהלכה היה על המועמד להוכיח את כשרותו לחיי עבודה יצרניים בארץ-ישראל.

ב

כיצד רילמה זו באה לידי ביטוי בתקופת ההשמדה הארועים הסרגיים באירופה לא גזרו מסקנה חד משמעית ביחס לסוגיה זו. מצד אחד נטען, כי ארועים אלה הוכיחו, כי העיקר הוא גאולת הארץ, שימת דגש על גאולת המקום היחיד בעולם בו ליהודי לא צפויה קטסטרופה ושואה. מצד שני נטען, כי העיקר הוא גאולת העם, אותו עם המושמד בהמוניו בכבשנים שבמזרח אירופה. יש לציין, כי בסיסן האידיאולוגי של שתי גישות אלה היה, במידה רבה, אותו בסיס. שתיהן נגזרו מהפשר הארץ-ישראלית והציונית לשואה. פשר זה היה טוטלי — מה שקרה באירופה אינו רק שואת יהודי אירופה — ארוע מוגבל ומתוחם מבחינת זמן ומקום. זוהי שואת הגולה — הוכחה סופית, חד משמעית וניצחת, כי זרעי האסון והחורבן מצויים בכל גולה. כי כל גולה, מעצם מהותה והגדרתה, אינה מסוגלת להעניק ליהודי בטחון ביחס לכבודו ואפילו ביחס לעצם קיומו. האינטרפרטציה שניתנה היא אפוא עקרונית וחד-משמעית — מנותקת מכבלי זמן, מקום ונסיבות. אולם מאינטרפרטציה זו ניתן להגיע למסקנה, שמדגישה את גאולת העם, אך גם למסקנה, שליבה גאולת הארץ.

בהקשר זה ברצוני להציג את שלושת העמדות העיקריות בתנועת העבודה הארץ-ישראלית ביחס לסוגיה זו. עמדות אלה הן עמדת מפא"י, שמייצגה המובהק היה דוד בן-גוריון; עמדת הרוב בקיבוץ-המאוחד שמייצגו המובהק היה יצחק טבנקין ועמדת השומר הצעיר, שמייצגיה המובהקים היו מאיר יערי ועקב חזן. דוד בן-גוריון היה המייצג הבכיר והמובהק של הגישה שצידדה בגאולה מהירה של העם. השמדת יהודי אירופה היתה מבחינתו הוכחה ניצחת לתפיסה, אותה גיבש כבר במהלך שנות השלושים, כי כדי להשיג את יעדיה הפוליטיים והלאומיים של התנועה הציונית יש להשתחרר ממערכת המושגים המסורתית של תנועת העבודה, ששמה דגש על עלייה סלקטיבית, על בנייה הדרגתית ואטית של החברה הארץ-ישראלית ועל ראיית חברה זו כ"חברת מופת". שינוי זה קשור אצלו לסמקנותיו מהחרכת מצב יהודי אירופה ומצב היישוב במהלך שנות השלושים, מהמאבק הפנימי במפא"י בנוגע ל"כיבוש הציונות" וגם מהמאבק עם התנועה הרוויזיוניסטית על ההגמוניה בתנועה הציונית וברחוב היהודי. להערכתו, תשובתו לשאלה, אותה הציג בכותרת ספרו *ממעמד לעם*, האם המעמד יתרחב עד שיכלול את כל העם או האם המעמד יתמוג בעם ויבלע בקרבו היא התשובה השנייה. בענין זה נכתב:

הסיסמה 'עם עובד' מבטאת את תוכן הדילמה, כפי שהתנועה הבינה את בן-גוריון מפי ברל כצגלסון: כל העם יהיה למעמד. האם הבינה נכון?

הדי יתכן גם פידוש 'פופוליסטי', כהבנת חלק מאנשי פלג מפא"י הידוע בשם רפ"י, שרבים מהם ביטאו את תפישתם בזה, שהצטרפו עם יוצאי הרוויזיוניסטים לגוש אחד: תסל סוד המעמד; קיים רק העם.⁹

"הפרימאט הלאומי" של בן-גוריון נבע בראש וראשונה מחדדת ה"קרקע הבורער" — כפי שניסח שבתי טבת את הכותרת לחלק השלישי של הביוגרפיה שלו על בן-גוריון.¹⁰ הוא תרד, שמא בגלל שיקולים מוטעים וסדרי עדיפויות לא נכונים ואנכרוניסטיים תוחמץ הזדמנות היסטורית חד פעמית, שאפשר ולא תחזור שוב. וכדי לא להחמיצה היה מוכן לקבל הכרעה — פוליטית, אידיאולוגית וגם נפשית — שניתן למצותה במשפט — "לא ניתן להגשים את הסוציאליזם ללא הגשמת הציונות, אך ניתן להגשים את הציונות ללא הגשמת הסוציאליזם"¹¹ ז"א — הגשמת הציונות קודמת להגשמת הסוציאליזם, אולי אף באה על השבונה. בשנות המדינה הראשונות סיסמתו בענין זה היתה "קיבוץ גלויות קודם לסוציאליזם".¹²

מה היתה משמעותו של אותו פרימאט לאומי? מבחינת בן-גוריון היתה משמעותו העיקרית, כי השגת היעד הפוליטי-לאומי קודמת והשובה מהשגת יעדים חברתיים-מעמדיים ואף ניתן להעלות על הדעת, כי יבואו על השבונם: בשנות ההשמדה ביטא השקפה זו פעמים רבות. נביא בענין זה שתי דוגמאות: בפברואר 1945, בזמן הוויכוח על דמות "החלוץ", שהתנהל בוועידת ההסתדרות, אמר בן-גוריון, כי לנוכח שעת החרום היעדים הלאומיים הם העיקר ואילו היעדים המעמדיים הם בחזקת לוקוס, יעדים, שיש להאבק על מימושם רק בבוא העת, "כשיטיפו ההדים עסיס". עולם הדימויים, בו השתמש כדי להמחיש ולהדגיש תפיסתו זו, היה בוטה למדי. בין השאר אמר —

כשאדם נוסע מתוך רווחה לטיול ויש לו זמן ותנאים נוחים לעשות כל מה שהוא רוצה, הוא יכול לקחת איתו, כל מה שעולה על ליבו, לא רק דברים הכרחיים, אלא גם את הכלכלב שהוא מחבב... אבל הייל היוצא למערכה לוקח איתו רק את המזכרת לקיומו ולמלחמתו... פעולתינו ב"החלוץ" על עקרונות מרכזיים וחיוניים.¹³

כחצי שנה קודם לכן, ביוני 1944, הציג בפני תברי הנהלת הסוכנות תוכנית להעברת מיליון יהודים לארץ תוך פרק זמן קצר. תכלית תוכנית זו היתה במובהק פוליטית-לאומית — להפוך את יהודי ארץ-ישראל ממיעוט לרוב ולהביא לכך, שההכרעה על גורל ארץ-ישראל תהיה פרו-ציונית. בן-גוריון מעלה תוכנית זו מתוך התעלמות גמורה — ומודעת — מהשפעתה על פני החברה היהודית בארץ-ישראל, ז"א מגורל הארץ. השקפתו, כי המאבק על גודל החברה חשוב מהמאבק על פני החברה ועל ציביונה, באה לידי ביטוי בהיד ותך בדבריו הבאים:

העברה מהירה לא קולוגיוציונית אלא גיאוגרפית [של מיליון יהודים לארץ-ישראל]. אחרי המלחמה אמריקה תצטרך להזין מיליונים אנשים

באירופה — אני חושש להגיד: עשרות מיליונים, היא עשתה זאת לאתר המלחמה האחרונה, ומתכוננים לזה. באנגליה אוגרים מחסני מזון בשביל אירופה, הוא הדין באמריקה. זה ענין של עשרות מיליונים. ולמשך הרבה שנים. ביניהם יהיו גם כל הפליטים היהודים שנשארו. אני מקווה שעם השמדת ששת המיליונים יהיה גורל המיליון שנשארו בהונגריה יותר טוב (?), ובתורת נוצרים ישארו מאות אלפים יהודים באירופה, שיהיו קנדידטים ראשונים לבתי תמחוי של אמריקה. אני אומר: לפתוח להם בית תמחוי בארץ-ישראל, להביא אותם לארץ ולהזין אותם פה. כל הפליטים היהודים שישארו באירופה — להעביר אותם לארץ-ישראל. לא בעל כרחם, מן שלא ירצה לא יעלה, אבל שיתנו לעם היהודי זכות פוליטית ואמצעים להעביר אותם מיד.¹³

נראה אפוא, אם כי הדברים צריכים להיכתב במלוא הזהירות, כי בענין זה מתוך נימוקים פרגמטיים לא אידיאולוגיים, מקבל בן-גוריון במידה רבה את התפיסה הרוויזיוניסטית. לפנינו מעין ביטוי למוניזם לאומי-פוליטי — העלייה ההמונית, עלייה דיבר, התייחסה אל המישור הפוליטי, תוך ראיית המישור החברתי כמשני, אולי אפילו כתפל. ניתן לומר, כי בתנאים הנתונים נתפסה אצלו גאולת העם כקודמת לגאולת הארץ — כשמונת זה (גאולת הארץ) מתייחס בעיקר לענין חברת המופת, שנבנית בסלקטיביות, באטיות והדרגה. השקפת "השומר הצעיר" ומנהיגיו מאיר יערי ויעקב חזן בסוגיה זו היתה שונה לחלוטין. גם בתקופת המלחמה, אפילו בתקופה, שבה היה ידוע, כי יהודי אירופה מושמדים פיזית, הוא לא ויתר על עקרון פרימאט העלייה החלוצית, שאמר, כי רק מי שהוכשר בגולה לחיים בארץ יוכל להתמודד איתם כראוי. עקרון זה היה נדבך בסיסי בהשקפת עולמו וניתן לראות בדברי הביקורת, שנשא מאיר יערי בשנת 1927 נגד המגמה האנטי-אליטיסטית של גדוד העבודה ביטוי מובהק שלו. בין השאר אמר:

במבנה גדוד העבודה יש ליקוי רציני: הוא לא קם כתוצאה מחינוך הנוער בגולה, לקראת הגשמת צורת-חיים חדשה וחד-פוליטית משותפת. סביב גרעין חינוכי קטן מאוד (טרומפלדור ואנשי קהים) התרכזו המוני חברים, שלא הוכשרו לחיי קיבוץ, והם עלו לגדוד בשכר לימוד יקר מאוד... לו היה הגדוד המשך של תנועת הנוער בגולה, השואפת להגשמה חברתית בארץ, ייתכן שהיה בכוחו לשמור על אחדות השקפתו הפוליטית. [אך] תפיסתו הפוליטית של גדוד העבודה... אילצה אותו לקלוט כל איש... האוטופיה הזאת מתנקמת בו עד היום... הקיבוץ הוא מבתר המעמד החלוצי מבחינה חברתית, משקית ומוסרית. הוא פרי חינוך מסוים; ואם לא נעשהו בגולה בגיל הילדות והנעורים, יעלה חינוך זה למעמד הפועלים בארץ כפל כפליים.¹⁴

כיצד עקרון זה בא לידי ביטוי בתקופת ההשמדה? נביא בענין זה שתי דוגמאות. הראשונה היא מהוויכוח על אישור "תוכנית בילטמור", שנערך בראשית

נובמבר 1942, ז"א פרק זמן קצר ביותר לפני שהמדינות על ההשמדה חדרה לתודעת היישוב; השגיקו היא מהוויכוח על דמות "החלוק", שנערך בפברואר 1945 — פרק זמן קצר לפני תום המלחמה.

בוויכוח, שנערך בנובמבר 1942, התנגד השומר-הצעיר ל"תוכנית בילטמור" גם בגלל הסעיף באותה תוכנית, שדיבר על העברת מיליוני פליטים מאירופה לארץ מיד עם תום המלחמה. "תפקיד הציונות הוא לאחר המלחמה לקחת באמצעים ממלכתיים, במשטבים אחרים, שני מיליוני יהודים, להושיב אותם בארץ ישראל בבת אחת", אמר בן-גוריון בענין זה. "מה היתה תגובת יערי לתוכנית זו? "לדעתי התוכנית הזאת היא דמיונית" אמר, "ואילו נתגשמה, היא היתה מחוללת קטסטרופה מאורגנת בארץ. לטענתו היא דומה לתוכנית המפורסמת להעברה מיידית של מיליון יהודים לארץ-ישראל אותה הציע מקס נורדאו בראשית שנות העשרים, תוכנית ש"ציכור הפועלים יצא נגדה חוצץ. אנו תבענו לעומת זה במשך כל הזמן עלייה תוכניתית עם פרימאט חלוצי."

התנגדותו לתוכנית נבעה משני נימוקים עיקריים — אחד קשור לגולה והשני לעתיד היישוב: הנימוק הראשון היה התנגדותו להפקרת הרכוש היהודי, פרי עמל דורות. "למה לא גדרוש אחרי המלחמה החזרת הקיום והבתים לפליטים מפולין?" אמר בענין זה, "אני אינני מוותר על ריפאציה עבור יהודים. אני רוצה להשאיר את עמל היהודים במשך מאות בשנים בידי הפולנים." הנימוק השני היה חששו, כי העלאת מיליונים תגרום נזק כלתי הפיך לדמות החברה וערכיה. את דבריו בענין זה סיכם בדברים הבאים:

זאת היא תכנית, השואפת להפיכת ארץ-ישראל לתל-אביב אחת גדולה, לחזרה על כשלון העלייה הרביעית בממדים גדולים שבעתיים. במקום רכישת קרקעות וייבוש החולה והשקאת הנגב משך 10—15 שנה גובה לספקולציה, לניצול המונים... נכין לעצמנו קטסטרופה.

במהלך השנים בהן היה ידוע בברור, כי יהדות אירופה מושמדת, לא השתנתה עמדת השומר-הצעיר בשאלה זו. בוועידה הששית של ההסתדרות, שהתקיימה בפברואר 1945, התנגד יעקב חזן, עמיתו של יערי להנהגת השומר הצעיר והקיבוץ-הארצי, להעברה, לטרנספר, של כל שארית הפליטה מאירופה לארץ-ישראל בדיוק מאתם נימוקים ראשית, טען, יש להקפיד, כי יהודים יבואו לארץ רק מרצונם החופשי, לא בטרנספר, לא כמגורשים ולא אן-בלוק. מדוע? כי דווקא עתה "עלינו לשמור על גאמנותנו לציונות הבנויה על האוטואמגסיפציה של היהודים, ציונות השואפת לא רק להעברת מיליוני יהודים לארץ-ישראל, כי אם גם לשידוד כל חייהם כאן, שידוד יוצר ומקדם". שנית, מאחר ועלול להיווצר מצב בו שררי ארץ-ישראל לא יפתחו, חובתנו לסייע לשרידים לנהל חיים מסודרים בגולה, אפילו לפרק זמן קצר ומוגדר, בענין זה אמר:

האפשר לבנות חיים תקינים בפולין, בגליציה, בליטא, בלטביה, בצ'כיה? לא! אבל ודהודים הללו ירצו לחיות, ואנחנו לא נוכל לומר להם חכו, —

הם ילחמו את מלחמתם. הנעזוב אותם לנפשם במלחמתם זו או נתייצב
בראשה?¹⁷

אנו רואים אפוא, כי באופן פרדוכסלי למדי, מתוך תפיסה המדגישה את
גאולת הארץ, היה השומר-הצעיר מאחדוני התומכים ב"עבודת ההווה"
(Gegenwartsarbeit) בתקופה שאחרי השואה.

ג

מה היתה עמדת הקיבוץ המאוחד בסוגיה זו? מה היו המקורות האידיאלוגיים
וההיסטוריים של עמדתו? עמדתו היתה, כי אסור — ולא ניתן — לוותר
על גאולת העם או על גאולת הארץ. יש לאחוז בשניהם כאחוז. חובה גם
לדאוג להעלאה מיידית של המוני יהודים לארץ וגם לשלבם לא ב"כבתי תמחוי",
כדברי בן-גוריון, אלא בחברה חלוצית-סוציאליסטית. מבחינתו, הכלל האומר,
כי לא מספיק להוציא את היהודי מהגולה, אלא יש גם להוציא את הגולה
מהיהודי, היה תקף גם בשיאה של תקופת ההשמדה.

בתקופת המלחמה ניתן למצוא דוגמאות רבות להשקפה זו, שהובעה גם
על ידי יצחק טבנקין, מנהיג הקיבוץ המאוחד ודברו העיקרי, וגם על ידי
אחרים. ב-1940 דיבר טבנקין על הצורך להתכונן לקליטת המונים. למרות
ה"ספר הלבן", למרות ששערי הארץ סגורים, אמר, "עלינו להתכונן לקליטת
המונים ולהכפלה מהירה של היישוב העברי בארץ ישראל... אחד מתפקדינו
העיקריים בשעה זו הוא — ההתכוננות לעלייה המונית." אותה עלייה המונית
לא תהיה מורכבת מחלוצים — "התנועה תלך ותלבש צורות המוניות יותר.
חלום שווא הוא שיכראו בעיקר חלוצים, שנוכל לארגן כפעולות הכשרה בגולה
את העלייה הזאת כולה."¹⁸ שנה אחר כך הוא אמר בענין זה את הדברים הבאים:

שלעבר היינו אומרים: לקראת קליטת חלוצים, לעלייה עממית. כיום נאמר:
לקראת קליטת פליטים! התחזאר ארץ-ישראל סגורה בפני פליטים?... איך-
ישראל שלאחר המלחמה תהא בעיקר מקלט לאלה: לאנשי הגיטו מפולניה...
לילדים העזובים, לנוער. לא ננעל דלת גם בפני זקנים, בפני אנשים בגיל
העמידה, בפני אנשים מדולדלים, בפני יהדות הנדרסת ומתגוננת, המוכרחה
להתנוון.¹⁹

אך גם יהודים אלה חובה להפוך לציבור עובד, החי על יגיע כפיו. במידה
ומשימה זו לא תושג אזי העברתם לארץ לא תהיה ציונית, אלא 'אמיגרציה',
ולצורה כזו של קליטת יהודים בארץ הוא מתנגד נחרצת: ב-1943, בעיצומה
של ההשמדה אמר בענין זה:

האם אחת היא לנו, איך יעלו יהודים לארץ? אם אנו אומרים, שבתקופת
השנים הקרובות צריכים לעלות שני מיליון יהודים לארץ, האם לא איכפת

לנו, מה יעשו בארץ? והרי שני מיליון יהודים בארץ, שפרנסתם תהא כפרנסותיהם של יהודי ניו-יורק, כלומר על התיווך המסחרי ועל סיפוק הצרכנות: מיליוני יהודים, שיתווכו בין מיליוני ערבים, פרסים ויהודים... כלומר, יהודים לא עובדים, או שאחוז העובדים בתוכם יהיה כאחוז היהודים העובדים בכל העולם, הרי אין זו ציונות... ארץ ישראל כמושג גיאוגרפי גרידא אין בה משום גאולה, אין בה פתרון לשאלת היהודים.²⁰

מה היה מקור עמדת הקיבוץ-המאוחד ומנהיגו יצחק טבנקין? במידה רבה, ניתן לראות בה המשך למגמה בתנועת הפועלים, המכונה בפי ההיסטוריון יוסף גורני "מעם למעמד."²¹ עיקרה של מגמה זו היא תביעת מעמד הפועלים להגהיג את ההמונים תוך כפיית רצונה עליהם ועיצובם לפי מושגיה המהפכניים. מדובר במגמה אליטיסטית, שרואה בכפייה ורטיקאלית, מלמעלה למטה, של ערכי מעמד הפועלים ומושגיו דרך יחידה לתיקון ההמון וגאולתו. מבחינתה אין העם אובייקט לדיאלוג ולדו-שיח, אלא טובייקט, "חומר ביד היוצר", וזהו מגמה, שהקו המאפיין שלה הוא "סגירות בעלת אופי כמעט מסדרי", שבאה להקריב למען העם, תוך התרחקות ממנו ואי-התערבות בתוכו. מגמה זו היתה מנוגדת למגמה מסורתית נוספת בתנועת העבודה — "מעמד לעם". עיקרה של זו חיפוש דרך "לתיקונם של בני העם מתוך התקרבות אליהם והסתייעות בהם למען השגת מטרותיה התברתיות והלאומיות".

לדעת גורני, המתח בין מגמות אלה בא לידי ביטוי במתח בין ה"שומר" הסגור והאליטיסטי לבין ה"הגנה" הפתוחה והעממית, בין הקיבוץ המאוחד לבין מפא"י, בין ה"שומר הצעיר" לבין ה"חלוצ" ובין "גדוד העבודה" להסתדרות.²² ראייה זו של הדברים מציבה את עמדת הקיבוץ המאוחד לא כעמדת ביניים בין עמדת מפא"י לעמדת השומר הצעיר, אלא כזו הקרובה יותר לעמדת השומר הצעיר — כגזע שונה של אותו עץ וכהסתעפות של אותה משפחה. גם יערי והשומר הצעיר לא התגברו להמון היהודי וראו במעמד החלוצי-אוניברסיטאי כלי לתיקונו ולגישונו.²³ לכן, למרות שעמדת יצחק טבנקין ביחס ל"גדוד העבודה" כה שונה מעמדת מאיר יערי בקשר אליו,²⁴ ניתן לראות מחלוקת זו, שהיא לכאורה נקודת המחלוקת העיקרית בין שתי התנועות, כענין טקטי, של קצב הגשמת הדברים, ולא כענין בעל משמעות עקרונית. ראייה משותפת זו היא של תנועות חלוציות, שזיקתן הבסיסית להמון העם מבוססת על התחושה שהן, רק הן, יודעות מה טוב לו ולמה הוא זקוק. זה מסביר את ההתקרבות ביניהן במהלך שנות הארבעים, ששיאה בהקמת מפ"ם בראשית שנת 1948, את עמדתם המשותפת במאבק על דמות ה"חלוצ" וראוי גם את שיתוף הפעולה ביניהן באירופה הכבושה, במרד הניטאות. שתי התנועות טענו, כל אחד בדרכו, כי גאולת הארץ קודמת לגאולת העם, כי לא ניתן לגאול את העם לפני שנגאלה הארץ ונגאל המעמד. שתיהן דבקו בעמדה, שניתן להגדירה כדוגמטית-דוקטרינרית, שלא נשתנתה גם לנוכח הנסיבות הקשות עד אימה. של השמדת יהודי אירופה והצורך להתמודד עם שארית הפליטה. עמדתן היתה שונה ביסודה מעמדת מפא"י, שאמדה, קודם כל גאולת העם, לפני גאולת הארץ וגם על חשבון גאולת המעמד. לפנינו ביטוי למחלוקת בין שתי העמדות המסורתיות בתנועת

העבודה, מחלוקת, עליה הצביע יוסף גורני. אולם, מחלוקת זו אינה סימטרית. בניגוד לעמדת הקב"מ והקב"א, עמדת מפא"י מתאפיינת בפרגמטיות, בדיאלוג עם המציאות וביכולת לשנות עמדות וגישות לנוכח מציאות הסרת תקדים.

ד

האם שאלת גאולת הארץ וגאולת העם היא שאלה היסטורית, נעדרת משמעויות אקטואליות, או שמא לפנינו סוגיה טעונה משמעות עכשווית, ממשית? להערכתך, זוהי שאלה, באמצעותה ניתן להבין ולפענח סוגיות, בהן אנו מתלבטים היום, כאן ועכשיו. נביא בהקשר זה דוגמה — שאלת היחס ליהודי ברית המועצות. האם יש לסייע להם לצאת מברית-המועצות בכל מקרה, או רק כשהם מתכוונים להגיע לארץ-ישראל? האם לתמוך בטיסות ישירות ממוסקבה לתל-אביב, כדי להביא לכך, שהיוצאים יהיו חייבים לעבור דרך מדינת ישראל? לוחה של שאלה זו היא ההתלבטות בין גאולת העם לגאולת הארץ. זו אפוא הוכחה עד כמה דילמות היסטוריות ואידיאולוגיות עשויות לסייע לנו בפענוח והבנת מציאות משתנה, הלובשת צורה ופושטת צורה בהתאם לנסיבות התקופה.

הערות

- 1 יוסף אהרונוביץ, לשאלת העליה, הפועל הצעיר, 26.9.1920.
- 2 למען יהודי פולין, המשקיף, 17.12.1939.
- 3 ביום בכי על גלות פולין, שם, 18.12.1939.
- 4 Ezra Mendelsohn, *Zionism in Poland*, New-Haven and London 1981, pp. 261—262. [להלן מנדלסון]
- 5 שם, עמ' 263.
- 6 מתוך: דניאל פרנקל, בין הגשמה להצלה — "החלוק" לנוכח מצוקת יהודי גרמניה, 1935—1933 (טרם פורסם), עמ' 7. [להלן: פרנקל]
- 7 שם, עמ' 8—9.
- 8 שלמה נאמן, פרשת תיים ארלחורוב כמשל או עורמת ההיסטוריה, זמנים 9 (קיץ 1982), עמ' 13.
- 9 שבתי טבת, קנאת דוד — הקרקע הפוער, תל-אביב, 1987.
- 10 בענין זה ראה דבריו במועצה הנ"א של ההסתדרות, תל-אביב, מרץ 1944.
- 11 בענין זה ראה: ישראל קולת, האם היה בן-גוריון סוציאליסט? מתוך: שלמה אבינרי (עורך), בן-גוריון כמנהיג תנועת פועלים, תל-אביב, 1988, עמ' 120. [להלן: אבינרי]
- 12 ספר הועידה הששית של ההסתדרות, תל-אביב, 1945, עמ' 217—218. [להלן: ספר הועידה]
- 13 מתוך דבריו בישיבת הנהלת הסוכנות, 20.6.1944.
- 14 הנחות אב, מתוך: בדרך ארצה, מרחביה, 1947, עמ' 44—45.
- 15 מתוך דבריו בישיבת הנהלת הסוכנות, 6.10.1942.
- 16 מתוך דבריו בישיבת הוועד הפועל הציוני המצומצם, 10.11.1942, ארכיון ציוני מרכזי S25-294.
- 17 ספר הועידה, עמ' 236—238.
- 18 לקליסת הרבים, דברים במועצת הקיבוץ המאוחד, שפיים, מארס 1940, מתוך:

- דברים ג', תל-אביב, 1974, עמ' 266-267, [להלן: דברים ג']
- 19 לקראת העתיד, דברים בכינוס פעילי הקיבוץ-המאוחד, רמת הכובש, אוגוסט 1941, שם, עמ' 47.
- 20 שליחותנו ותפקידה, דברים בכינוס פעילי הקיבוץ-המאוחד, שפיים, ספטמבר 1943, מתוך: שם, עמ' 321.
- 21 בענין זה ראה מאמרו: "ממעמד לעם" - מקורותיו ההיסטוריים ומשמעותו הרעיונית, מתוך: אבינרי, עמ' 73-90.
- 22 בענין זה ראה: שם, עמ' 74-75.
- 23 באיגרת לשליחי התנועה, שנכתבה ב-1932, נאמר כי אמנם לעתים קיים פער הכרחי בין האוונגרד הקופץ קדימה לבין המחנה הנותר מאחור. אולם, בעקרון "חלוץ המחנה הוא חלוץ בזכות המחנה... תנועה חלוצית דואגת לכך, שהמחנה יהיה מוכשר להתקדם ולהקטין את המרחק בינו ובין חלוצו, בלי אשר האוונגרד יהיה נאלץ להסתגל, לסגת ולעשות ריתורים עקרוניים." (החלוץ והמחנה, מתוך: בדרך ארוכה, עמ' 77).
- 24 על יחסו של טבנקין ל"גדוד העבודה", ראה, למשל, נאומו "דרך לממשיכים", דברים במועצת הקיבוץ המאוחד לציון עשרים שנה לייסוד גדוד העבודה, תל-יוסף, ספטמבר 1940, מתוך: דברים ג', עמ' 257-265.
- 24 בענין זה ראה: יחיעם ויץ, המאבק על דמות "החלוץ" בתנועת העבודה בא"י, 1943-1945, דפים לחקר תקופת השואה ו' (1989), עמ' 147-162.

מ ש ו א ה

קובץ שנתי לתודעת השואה והגבורה

כרך י"ח

משואה, יד לחברי תנועות הנוער הציוניות בשואה ובמרי

תל-יזחק — תל-אביב, ניסן תשמ"ט — אפריל 1990